

Azerbaycanlı Arap Dilbilimci Mahmud b. Muhammed el- Arrânî'nin *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* İsimli Kitabında Kendisinden Önceki Âlimler Karşısındaki Tutumu¹

Fikri GÜNEY²

İntikam MAMMADOV³

Öz

İslâmî ilimler içerisinde önemli bir yeri olan Arap dili ve belâgatı, sarf ve nahiv, tüm Müslümanlar ve özellikle de şer'î ilimlerle ilgilenenler için gerekli olan ilim dallarıdır. İslâm coğrafyasında Arap dili ve belâgatı alanında Basra ve Kûfe gibi birtakım ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekollere uygun sarf, nahiv, belâgat ve aruz alanlarında birçok eser kaleme alınmıştır. Bu alanlarda Arapların dışında Fars, Türk, Azerbaycan Türkü ve diğer milletlerden de alimler bu kervana katılmış ve ilim dünyasına kıymetli eserler kazandırmışlardır. Bu âlimlerden biri de XIII – XIV. yüzyıllarda Azerbaycan'da yaşayan Mahmud b. Muhammed el- Arrânî'dir. el-Arrânî, birçok eser kaleme almasına rağmen bize sadece Arapçanın sarfına dair yazdığı *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* adlı kitabı ulaşabilmiştir. el-Arrânî bu eserinde İbnü'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* adlı Arapçanın sarf ilmine dair yazdığı kitabını şerh etmiş ve kendinden önce bu konuda yazılmış birçok esere atıfta bulunmuştur. Atıf yaptığı eser ve alimlerin görüşlerini tartışarak kabul ve itiraz yönlerini de dile getirmiştir. Bu makalede el-Arrânî'nin eserinde önceki âlimlere yaptığı atıflardan yola çıkarak onlara karşı nasıl bir tutum sergilediği tespit edilmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Azerbaycan, el- Arrânî, Şerh, el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye, İbnü'l- Hâcib.

---

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 25.03.2026 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 30.06.2026

² Dr. Öğr. Üyesi Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, fikriguney@gumushane.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3697-5884>

³ Lecturer, Azerbaijan University of Languages/ Faculty of Translation, Department of Arabic Language, shabrani2009@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9193-8878>

The attitude of the Azerbaijani Arab linguist Mahmud bin Muhammad al-Arrani toward his preceding scholars in his book titled al-Kafiyatu fi Sharhi'sh-Shafiya

Abstract

The Arabic language and rhetoric, morphology and syntax, which hold an important place in Islamic sciences, are essential branches of knowledge for all Muslims, especially those interested in religious sciences. In the Islamic world, several schools of thought emerged in the field of Arabic language and rhetoric, such as those in Basra and Kufa. Many works were written in the fields of morphology, syntax, rhetoric, and prosody in accordance with these schools. Besides Arabs, scholars from Persian, Turkish, Azerbaijani, and other nations also joined this movement, leaving valuable works to the world of scholarship. One of these scholars is Mahmud bin Muhammed al-Arrani, who lived in Azerbaijan in the 13th-14th centuries. Although al-Arrani wrote many books, only his book on Arabic morphology, *al-Kafiyatu fi Sharhi'sh-Shafiya*, has survived to this day. In this work, al-Arrani commented on Ibn al-Hajib's book on Arabic morphology, al-Shafi'iyya, and referred to many works written on the subject before him. He discussed the views of the scholars he referenced, expressing both his acceptance and rejection of their opinions. This article will identify and discuss Arrani's stance towards previous scholars based on his references to them in his work.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Azerbaijan, al-Arrani, Commentary, al-Kafiyatu fi Sharhi al-Shafi'iyya, Ibn al-Hajib

موقف اللغوي العربي الأذربيجاني محمود بن محمد الأُراني في كتابه الكافيات في شرح الشافعية تجاه العلماء الذين سبقوه

المُلخَصُ

تُعدّ اللغة العربية والبلاغة، وعلم الصرف والنحو، التي تحتلّ مكانةً بارزةً في العلوم الإسلامية، فروعًا أساسيةً للمعرفة لجميع المسلمين، ولا سيما المهتمين بالعلوم الدينية. وقد ظهرت في العالم الإسلامي مدارس فكرية عديدة في مجال اللغة العربية والبلاغة، مثل تلك التي ظهرت في البصرة والكوفة. وكتبت مؤلفات كثيرة في مجالات الصرف والنحو والبلاغة والعروض وفقًا لهذه المدارس. وإلى جانب العرب، انضمّ علماء من الفرس والأتراك والأذريين وغيرهم إلى هذا التيار، تاركين أعمالاً قيّمةً لعالم العلم. ومن هؤلاء العلماء محمود بن محمد الأُراني، الذي عاش في أذربيجان في القرنين الثالث عشر والرابع عشر الميلاديين. ورغم كثرة مؤلفات الأُراني، فإنّ كتابه في الصرف العربي، "الكافية في شرح الشافعية"، هو الكتاب الوحيد الذي وصل إلينا. في هذا العمل، علّق العُراني على كتاب ابن الحاجب "الشافعية"، وهو كتاب في علم الصرف العربي، وأشار إلى العديد من المؤلفات السابقة في هذا الموضوع. وناقش آراء العلماء والمؤلفات التي استشهد بها، مُبدياً قبوله ورفضه لحججهم. ستتناول هذه المقالة بالبحث

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية والبلاغة، أذربيجاني، الأُراني، الشرح، الكافية في شرح الشافعية، ابن الحاجب.

Giriş

İslâm medeniyeti her ne kadar Arap coğrafyasında doğmuş olsa da zamanla farklı milletlerin katkılarıyla gelişip zenginleşmiştir. İlk asırlarda Arap asıllı âlimlerin İslâmî ilimlerdeki rolü daha belirgin olmakla birlikte, sonraki dönemlerde başka milletlere mensup Müslüman âlimler de önemli katkılar sunmuştur. Bu çerçevede, Orta Çağ'da hilâfet coğrafyası içinde yer alan Azerbaycan'da yetişen ilim adamları hadis, tefsir, fıkıh ve dil ilimleri başta olmak üzere çeşitli sahalarda eserler vermiştir.

Bu âlimlerden biri olan Mahmud b. Muhammed el-Arrânî, Aras ile Kür nehirleri arasındaki Arrân bölgesindedir. Günümüze eserlerinin çoğu ulaşmamış olsa da *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye* adlı eseri, onun Arap grameri alanındaki ilmî yetkinliğini göstermektedir. Bu eser, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) sarfa dair *eş-Şâfiye* adlı kitabının şerhidir.

el-Arrânî, eserine mukaddime mahiyetinde bir girişle başlamış ve kitabını yirmi dört bölüme ayırmıştır. Şerhinde konuları semâ,⁴ kıyâs⁵ ve ta'lîl yöntemleriyle ele almış; önceki dilbilimcilerin görüşlerini aktarmakla kalmayıp yer yer desteklemiş, eleştirmiş veya reddederek kendi görüşlerini gerekçelendirmiştir.

Hicrî on üç ve on dördüncü asırda Arap dilbiliminde şerh geleneği öne çıkmaktadır. Bu asırda şerh geleneğinde adını duyuran Mahmud b. Muhamammed el-Arrânî'nin *el-Kâfiyetü fî Şerhi's-Şâfiye* adlı

---

⁴ **Semâ'**: fesahatine, kelamının sahihliğine güvenilenlerden nakille gelen fasih Arapça sözlerdir. Bunlar; Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberinin hadisleri, Allah Resulünün peygamberliğinden önce, peygamberliği döneminde ve sonra, dilleri bozulana kadar şirde ve nesirde ister kafir isterse de Müslüman olsun, Arapların kullandığı sözlerdir. [Celalu'd-Din Muhammed b. Abdurrahman Ömer b. Ahmed b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İktirâh fî uşûli'n-nahv ve cedelih*, with Hamdi Abdulfettah Mustafa Halil (Mektebetü'l-Edeb, 2013), 1/40.]

⁵ **Kıyâs**: Dilbilimde "aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek" manasına gelmektedir" [el-Enbârî, *Lüma'u'l-edille fî uşûli'n-nahv*, with Ahmed Abdulbasit (Dârü's-Selâm, 2018), 1/86.]

eserini çalışmayı seçtik. Çalışmamızda el-Arrânînin klasik Arap dilbilimcilerine karşı eleştirel yaklaşımını incelemek ve kendinden önceki âlimlere karşı eleştirel tutumunu sistematik bir incelemeye tabi tuttuk. Çalışmamız; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın önemi ve o dönemki âlimler hakkında bilgiler verdik. İlk bölümde el-Arrânînin hayatı ve eserleri, ikinci bölümde şerh yöntemi hakkında bilgi verdik. Üçüncü bölümde ise eleştirel bir yaklaşımını ele aldık. Sonuç kısmında ise eserin ilmî değeri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın seçilme nedeni, Azerbaycanlı Arap dilbilimci Mahmud bin Muhammed el-Arrânî'nin dil ilimleri alanındaki ilmî mirasını ortaya koymak ve onun özellikle el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye adlı eserinde kendisinden önceki dil âlimlerine karşı geliştirdiği ilmî yaklaşımı incelemektir. Arrânî'nin önceki âlimlerin görüşlerini nasıl değerlendirdiği, hangi meselelerde onları desteklediği veya eleştirdiği, hangi delillere dayandığı ve ilmî tercihlerini hangi yöntemle temellendirdiği Arap dilbilimi tarihi açısından önemli bir araştırma konusudur. Bunun yanında, Azerbaycan coğrafyasında yetişmiş bir âlimin Arap dili çalışmalarındaki yerini ve katkısını ortaya koymak da bu araştırmanın tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu çalışma yapıldığında alana çeşitli katkılar sağlayacaktır. Öncelikle, hakkında sınırlı araştırma bulunan Arrânî'nin ilmî şahsiyeti daha yakından tanıtılmış olacaktır. Ayrıca eserindeki nahiv ve sarf meselelerine yaklaşımı incelenerek klasik Arap dilbilimi geleneğindeki metodolojik tartışmalara ışık tutulacaktır. Bunun yanı sıra çalışma, Azerbaycan'da yetişen Arap dili âlimlerinin İslâmî ilimler ve Arap diline katkılarını ortaya koyarak bölgenin ilmî mirasının tanınmasına katkı sağlayacaktır. Arrânî'nin önceki âlimlerle olan ilmî ilişkisini analiz etmek, dilbilim tarihinde süreklilik ve eleştirel yaklaşımın nasıl geliştiğini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Böylece çalışma, hem Arap dili ve nahiv tarihi araştırmalarına hem de biyografik ve metodolojik çalışmalara akademik katkı sunacaktır.

1. Mahmud b. Muhammed el-Arrânî'nin hayatı

Mahmud b. Muhammed el- Arrânî es-Sâkinânî Orta Çağ'da Azerbaycan'da doğmuş ve yetişmiş gramer âlimlerinden biridir. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizde bulunan *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı eserinin sonunda kitabını 734/1333 yılında bitirdiğini kaydetmiş ve meşhur biyografi kitabı *el-A'lâm'ın* müellifi Hayrüddîn ez-Ziriklî ise onun 734/1333 yılından sonra vefat ettiğini bildirmektedir.⁶ Diğer bir biyografi yazarı Ömer Rızâ Kehhâle de ondan naklen, Arrânî'nin bu tarihten sonra vefat ettiğini kaydetmektedir.⁷ Bu bilgilere göre o, doğum tarihi belli olmamakla beraber *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye*'yi 734/1333 yılında bitirmiş ve bu tarihten sonra vefat etmiştir.

Elimizdeki eserden yazarın yaşadığı yere dair bilgiler edinmek de mümkündür. Çünkü müellif, söz konusu kitabının sonunda, kitabını Arrân bölgesinde Ebû Bekir ez-Zahid'in memleketi Siscan nahiyesinde tamamladığını kaydetmiştir. Bu son nottan, onun Azerbaycan'ın eski yerleşim yerlerinden Arran bölgesinin Siscan nahiyesinde doğduğu, orada yaşadığı ve vefat ettiği anlaşılmaktadır. Elde edilen bilgilere göre Siscan, şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan, eski Azerbaycan yerleşim yerlerinden Zengezur bölgesinde bulunan Sisian ilçesidir. Mahmud b. Muhammed el-Arrânî'nin ilim tedrisi için o dönemde Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'e gitmiş olması, orada belirli bir süre kalması ve zamanın büyük âlimlerinden ders alması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Arrânî'nin eserinde genelde görüşlerine karşı çıktığı, çağdaşı ve kendisi gibi Arranlı olan Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el- Çârperdi de bu dönemde Tebriz'de dersler vermiştir.⁸

---

⁶ ez-Zirikli Hayruddîn, *el-A'lâm*, 15. bs (Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 2002), 7/182.

⁷Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemi'l-Mü'ellifîn* (Müessesetu'r-Risâle, 1993), 3/830.

⁸ İntikam Mammadov, *XIII – XIV. Yüzyıllarda Yaşamış, Arap Dili Alanında Çalışmış Azerbaycanlı Âlimler ve Eserleri.*, (İstanbul) 27, sy 27 (2023): 27/346.

Mahmud b. Muhammed el-Arrânî, Arap dili ve gramerine dair birkaç kitap kaleme almakla beraber bunlardan sadece biri; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye* isimli kitabına yazdığı şerh olarak bilinen *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. el-Arrânî *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* kitabını *eş-Şâfiye*'nin tertibine uyararak mukaddime ve hatime (sonuç) dışında otuz üç bölüm hâlinde kaleme almıştır. Bu bölümler şu şekildedir:

Müellifin mukaddimesinin şerhi, tasrif'in tanımı, kelime yapısı olan "binâ"nın/yapının/kalıpların çeşitleri, sarf'ın vezinleri/ölçüleri, Kalbu'l-Mekânî (harflerin yer değişimi), sahih ve mutel/illetli, mücerred sülasi/kökü üç harfli isim ve fiillerin (mâzî, muzârî ve emir) yapıları, bu isim ve fiillerin mücerred/soyut/eklemesiz, mezid/eklemeli rubâî, humâsî yapıları ele alınmıştır. Ayrıca bu isim veya fiillerden türemiş isimler (mimli masdar, bina-i merre/sayı bildiren, masdar-ı nev'/durum bildiren masdar, masdar-ı sînâ 'î/yapma masdar), sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekan, ism-i tafdil, ism-i mensub gibi masdar isimler ve cem-i teksir, ism-i tasgîr, ism-i âlet gibi isimler ele alınmaktadır. Fiiller konusunda ise mâzî, muzârî ve emir kipleri ile bu fiillerin diğer kalıpları ele alınmaktadır. Bunlarla birlikte isim ve fiillerde hemze'nin durumu, iltikâ-i sakineyn, el-ibtidâ', vakf, maksûr, mankûs ve memdûd isimler de ele alınmıştır.

el-Arrânî'nin eserinin yazma nüshası ilk önce ez-Ziriklî'nin şahsi kütüphanesinde iken, daha sonra Riyad'da Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanmasıyla birlikte oraya nakledilmiştir. Suudi Arabistan Krallığının Riyad şehrindeki Melik Suud Kütüphanesinde 2988 numara ile kayıtlıdır.⁹ Her satırında ortalama on yedi kelime, her sayfasında yirmi üç satır bulunmaktadır. Yaprakların arkalı önlü kullanılan kitabın toplam sayfa sayısı 294'tür, uzunluğu yaklaşık 19 cm, eni ise 12 cm.'dir. Elimizdeki nüsha müellifin elyazmasından istinsah edilmiş ve ilk 5 sayfada *Şâfiye*'nin diğer şerhlerinden bazı alıntılar

---

⁹ Mammadov, XIII – XIV. Yüzyıllarda Yaşamış, Arap Dili Alanında Çalışmış Azerbaycanlı Âlimler ve Eserleri, 347.

yapılmıştır. 6. sayfadan sonra el-Arrânî'nin şerhi başlamaktadır. Kitabın sonunda müstensihinin 62 yaşındaki Adaf Muhammed b. Mustafa olduğu ve eseri hicrî 21 Rebiülevvel 1000 (1592) tarihinde Cumartesi günü bitirdiği yazılıdır.

el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye adlı esere dair literatürde yer alan el-Uteybi'nin ve Rıda Ramadan İbrahim es-Sa'denî'nin tahkîki ve eser üzerine yazılmış makaleler metnin filolojik açıdan tanıtımına ve yapısal özelliklerine odaklanmakta, ancak içerik düzeyinde müellifin bilimsel tavrı ve metodolojik tercihlerine derinlemesine değinilmemektedir. Özellikle şerh geleneğinde müelliflerin önceki ilim otoriteleriyle kurduğu ilişki, çoğunlukla nakil ve tasdik düzeyinde ele alınmıştır. Çalışmamızda farklı olarak eleştirel yaklaşımı ele alarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Eser üzerine Medine İslâm Üniversitesinde 1997 – 1998 yıllarında Abdullah bin Muhammed bin Mubarek el-Uteybi tarafından bir doktora tezi yapılmıştır. Daha sonra Ürdün Hâşimi Krallığının başkenti Amman'da Daru'n-Nuru'l-Mübin Kitabevinde, 2020 senesinde Rıda Ramadan İbrahim es-Sa'denî tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kitabın diğer bir yazma nüshası ise Abudabi Emirliği Ulusal Kütüphanesinde 1006 numarayla muhafaza edilmektedir.

el-Uteybi'nin tezi, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*'nin neşrine ve temel yapısına odaklanan önemli bir çalışma olmakla birlikte söz konusu tez, el-Arrânî'nin şerh boyunca izlediği bilimsel tavra yönelik derinlemesine bir çözümleme sunmaktan uzaktır. Tezde metnin bölümlerine dair teknik çözümler yapılmış olsa da, müellifin önceki âlimlerle kurduğu tartışmalı veya uzlaşıcı bağlantılar sorgulanmadığı gözlenmiştir. el-Uteybi'nin çalışması kıymetli bir ön kaynak olmakla birlikte, metnin “tartışmacı” boyutu ihmal edilmiştir. Dolayısıyla eleştirel değerlendirme bakımından tamamlayıcı araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çalışmamız bu eksikliği kısmen de olsa gidermeye aday bir çalışmadır.

1.2. Eserleri

1.2.1. Şerhu'l-Kâfiye: Bu kitap Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el- Kâfiye* isimli eserine şerhtir. Mahmud b. Muhammed el- Arrânî kendi eserinde birkaç yerde bu kitaba atıfta bulunmakta, örneğin 211. sayfada bazı vezinlerin bazılarına geri döndürülmesi konusunu işlerken “Biz bu konu hakkında *Şerhü'l-Kâfiye* isimli kitabımızda daha geniş malumat vermekteyiz” demektedir.¹⁰ Kâtib Çelebi bu kitap hakkında kısa bir malumat vererek el- Arrânî'nin İbnü'l Hâcib'in nahiv ilmine dair yazdığı *Kâfiye* kitabına yaptığı şerh olarak bilinen *Şerhü'l-Kâfiye* isminde bir kitabının daha olduğunu söyler ve *el-Mutavassıt* gibi muhtasar bir yorum olan bu eserin çok faydalı bir kaynak olduğunu belirtir.¹¹

1.2.2. ez-Zübde: Nahiv veya sarf ilminde kaleme alınan bu eserin, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si kadar küçük çaplı bir kitap olduğu ve şerhin ilerki sayfalarında bu kitap hakkında bilgi verdiğini görüyoruz.¹² el-Arrânî, bu kitabı hakkında, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* isimli eserinde sadece bir yerde bilgi vermekte, kitabın 651. Sayfasında “Zu'z-Ziyade/ziyadeli bablar” başlığı ile işlediği konuyu zikrederken; “Biz onun tarifini *ez-Zübde* isimli kitabımızda etraflı bir şekilde izah etmiştik” demektedir.¹³

1.2.3. Şerhü'z-Zübde: Bu kitap yukarıda sözü edilen *ez-Zübde*'nin şerhidir. el-Arrânî *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* adlı eserinde beş yerde bu kitap hakkında bilgi vermiştir. Örneğin 233. sayfada mazi fiilin kalıplarıyla ilgili bilgi aktarırken “Biz bu konuda daha geniş bilgiyi *Şerhü'z-Zübde*” isimli kitabımızda vermiştik” ifadesini kullanmaktadır.¹⁴

---

¹⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1. bs, with Rızâ Ramazan İbrahim es-Sa'denî (Dâru'l -Nuru'l-Mubin, 2022), 1/211.

¹¹ Hacı Halife Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, 1941), 2:2/1375.

¹² el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/233.

¹³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/651.

¹⁴ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/233.

1.2.4. et-Ta'rif: O, *Şerhü's-Şâfiye* kitabında dokuz yerde bu kitap hakkında bilgi vermiştir. Örneğin "943. sayfada "Hazf" konusunu işlerken Leyl suresinde geçen " نَارًا تَلَطُّ " (el-Leyl:92/14) terkiibini delil olarak getirir. Sonra onun aslının (تتلطى) olduğunu belirtir ve bu konuyu *et-Ta'rif* adlı kitabında daha geniş olarak açıkladığını ve karşı görüşlere cevaplar verdiğini söyler.¹⁵

1.2.5. en-Nihâye. Bu kitap hakkında da *Şerhü's-Şâfiye*'de verilen bilgiler sayesinde haberdar olunmuştur. Müellif, söz konusu eserde sekiz yerde bu kitaptan bahsetmiş, örneğin "sahih ve mutel" fiillerden bahsederken 198. Sayfada, "Fâ'e'l-fiili ve ayne'l- fiili illetli olan fiiller lefif fiillerdir. Her iki harfin de illetli olması aslındandır." Dedikten sonra da "Ben bu konu üzerinde *en-Nihaye* isimli kitabımda geniş olarak durdum."¹⁶ demiştir.

Tartışmacı ve eleştirel bir değerlendirme olması açısından aşağıdaki değerlendirmeyi yapabiliriz:

2.1. Basra–Kûfe ihtilaflarına yaklaşımının incelenmemesi:

el-Arrânî, bazı nahiv meselelerinde Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini sadece aktarmamakta, bunlar arasında tercihte bulunmaktadır. Örneğin amel, takdir veya hazif meselelerinde Basralıların kıyasa dayalı yaklaşımını desteklerken bazı yerlerde Kûfelilerin semâ merkezli görüşlerini daha güçlü bulabilmektedir. Ancak el-Uteybî'nin çalışmasında bu tercihler sistematik biçimde analiz edilmemiş; yalnızca metindeki görüşlerin tahkikiyle yetinilmiştir. Böylece müellifin metodolojik tavrı görünmez hâle gelmiştir.

2.2. Önceki âlimlere yönelttiği eleştirilerin değerlendirilmemesi:

---

¹⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/943.

¹⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/651.

el-Arrânî, şerh boyunca Sibevayhi, ez-Zemahşerî, İbnü'l-Hâcib veya er-Radî gibi âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra zaman zaman bunlara itiraz etmektedir. Örneğin bazı sarf meselelerinde “bu görüş zayıftır”, “kıyasa uygun değildir” veya “semâ ile desteklenmemektedir” şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. el-Uteybî'nin tezinde ise bu eleştirilerin ilmî arka planı ele alınmamış, müellifin eleştirel üslubu bağımsız bir inceleme konusu yapılmamıştır.

2.3. Tercih mekanizmasının ortaya konulmaması:

el-Arrânî'nin hangi durumlarda semâ, hangi durumlarda kıyası önelediği önemlidir. Çünkü bu durum onun nahiv usulündeki epistemolojik konumunu göstermektedir. Mesela bir meselede çoğunluk görüşünü terk ederek daha az yaygın bir görüşü tercih ettiğinde bunun gerekçeleri analiz edilmelidir. el-Uteybî'nin çalışması ise daha çok metnin neşri ve kaynak tespitiyle sınırlı kaldığından, müellifin tercih kriterlerini incelememiştir.

2.4. Cedel ve münazara dilinin ihmal edilmesi:

Şerhte yer alan “eğer şöyle denirse... buna şöyle cevap verilir” tarzındaki cedelî ifadeler, el-Arrânî'nin yalnızca nakil yapan bir şârih olmadığını, aynı zamanda tartışma yürüten bir dil âlimi olduğunu göstermektedir. Ancak tezde bu tartışma dili retorik ve metodolojik açıdan değerlendirilmemiştir. Böylece metnin dinamik ilmî karakteri arka planda kalmıştır.

Son yıllarda Arap dili grameri ve şerh geleneği üzerine yapılan akademik çalışmalar, klasik metinleri yalnızca dil bilimsel açıklamalar çerçevesinde değil, aynı zamanda eleştirel ve metodolojik yönleriyle de değerlendirme bakımından önem arz etmektedir. Örneğin, R. R. İbrahim es-Sa'denî'nin 2020 yılında Daru'n-Nuru'l-Mübin yayınevinde neşrettiği tahkikli baskı, Mahmud el-Arrânî'nin metnini hem yapısal hem de içerik açısından yeniden gündeme taşımış, yazarın bilimsel tavrını anlamaya yönelik notlar içermiştir. Bu baskı, el-Arrânî'nin sadece nakilci bir şârih değil, aktif bir dil felsefecisi olduğunu ima eden pasajlara da yer verir.

Çalışmamız, el-Arrânî'nin eserine yönelik yapılan son dönem analizleriyle doğrudan ilişkili olup, araştırmacılara sadece filolojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir çerçeve de sunmaktadır.

Yine benzer şekilde, 2021 yılında el-Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesinde Ahmed Ticânî Sâ'nî Sa'd tarafından eserle ilgili olarak "İbnü'l Hâcib'in Şâfiye Kitabının Şerhi (Rüknüddin Esterâbâdî ile Mahmûd bin Muhammed el-Arrânî'nin Şerhlerinin Karşılaştırılması)" isimli bir doktora tezi yazılmış ve çalışma 2023 yılında Mısır Arap Cumhuriyeti'nde basılmıştır. Bu ve buna benzer çalışmalarda metinler arası eleştirel ilişki ve müellifin dilsel metodolojisine odaklanan incelemeler dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda, özellikle Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki yaklaşım farklarının şerhler üzerinden nasıl yeniden ele alındığını, Arrânî gibi âlimlerin metinlerine yöneltilen yeni metodolojik bakışlarla tartışılmaktadır.

3. el-Arrânî'nin el-Kâfiyetu fî şerhi's-şâfiye adlı eserinde görüşlerinden faydalandığı ve karşıt görüş belirttiği âlimler ve görüşleri

el-Arrânî eserinde, kendinden önceki birçok âlime atıfta bulunmuş ve onların görüşlerini nakletmiştir. Ancak sadece nakletmekle kalmamış, bazen bu görüşleri onay veya itiraz sadedinde görüşlerini zikretmiştir.

el-Arrânî bu eserinde yirmi üç civarında âlimin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Bunlardan 6'sı hicrî ikinci asrında, 8 tanesi hicrî üçüncü asrında, 6 tanesi hicrî dördüncü asrında ve 2 tanesi ise hicrî beşinci asrında yaşamış dilbilimcilerdir. Müellifimiz, bu dönemlerin önde gelen âlimlerinden nakillerde bulunurken zaman zaman kitaplarının isimlerini zikretmiş, zaman zaman da görüşlerini zikrederek kitaplarından bahsetmemiştir. Araştırma esnasında bu nakillerden birkaç tanesinin, zikrettiği âlimin görüşü olmadığı veya bu âlime yanlışlıkla atfedildiği tarafımızdan tespit edilerek dipnotlarda belirtilmiştir. İsimlerini zikrettiği kitaplardan bazıları bulunmasına rağmen bazılarına henüz ulaşamamıştır. el-Arrânî'nin bu âlimlere karşı tavır ve tutumu, örneklerle -âlimlerin kronolojik sıraya göre- şu şekilde aktarılabilir:

3.1. İsâ b. Ömer (ö.149/766)

Mahmud b. Muhammed el-Arrânî, el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye adlı eserinde ism-i tasgîr konusunu işlerken, Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekâfî el-Basrî en-Nahvî'den¹⁷ "أحوى" kelimesi hakkında nakilde bulunarak ism-i tasgîrinin "أُحَى" şeklinde geldiği konusunda onu desteklediğini ifade etmiştir.¹⁸ Bu görüşü açıklarken; "yapısı hemze iledir ve ism-i tasgîr biçimi buna aykırı değildir; bu durum kelimenin kendisinde de açıkça görülmektedir."¹⁹ şeklinde yorumlamıştır.

3.2. Ebû Amr b. A'lâ' el-Mâzinî (ö.154/771)

Mahmud b. Muhammed el-Arrânî, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'den²⁰den on üç yerde bahsederek görüşlerini zikretmiş, ancak onun görüşleri konusunda farklı herhangi bir izahatta bulunmamıştır.²¹ Ebû Amr'ın dile getirdiği görüşlerden bir örnek verecek olursak;

el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye adlı eseri şerh eden Çarperdî (ö.746/1345)²²: "إصْبَع" kelimesi hakkında "Hemze ile geldiği vezin üzere mebni olduğunu söylemektedir." Der. Ancak el-Arrânî, bunun hatalı olduğunu belirtir ve hemzenin fethalı olması gerektiğini ifade eder; aksi

---

¹⁷ Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, with İhsan Abbas (Dâru Sâdir, 1974), 3:3/3136; Ebû Hâtim b. Ahmed b. İbn Hibbân, *Meşâhir-i Ulemâ'l-Emsâr* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 1:1/242; es-Sîrâfî, ebû sa'îd el-Hasen b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî (Şeriketu Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966), 1:1/2141.

¹⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/391.

¹⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/390-391.

²⁰ İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 3/3136; İbn Hibbân, *Meşâhir-i Ulemâ'l-Emsâr*, 1:1/242; es-Sîrâfî, ebû sa'îd el-Hasen b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, 1:1/2141.

²¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/381, 389.

²² Bilal Aybakan, "Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi TDV* (TDV Yayınları, 2010), 9/8-17, 10/47-49; Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 1. bs (Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1997), 3/145.

takdirde kelime gayr-i munsarif olur. Çünkü kelime özel isim (alem) kabul edildiğinde mesele bu şekilde değerlendirilir. Bu hususu sarf ilmine vakıf olanlar iyi bilir.²³

3.3. el-Halîl b. Ahmed (ö.170 veya 175/791)

el-Arrânî şerhinde, kendisinden en çok bahsettiği bir diğer alim, Ebû Abdırrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî'dir.²⁴ el-Halîl b. Ahmed'den bahsettiği yerlerin bazılarında ona muhalefet etmiş, bazılarında ise düşüncelerini desteklemiştir. Görüşlerini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bunlara şu örnekleri vermektedir:

el-Arrânî, "ism-i tasgir" konusunu açıklarken "أَحْوَى" sözünün küçültme ismi olan "أَحْيَى" sözünün munsarif olduğunu söyleyerek el-Halîl'e muhalefet eder. Çünkü el-Halîl bu sözün "أحمد/أفعل-فعلَى" vezninde sıfat olduğunu ve fiil kalıbında gayr-i munsarif olduğunu söylemiştir.²⁵

el-Arrânî "sarfın mîzânları/kalıpları" konusunu işlerken, kova için "زَرْنُوق", su kuşu için "عَرْنُوق" erkeğin tenâsül organı için "عَرْمُول" gibi kelimeleri ve bunlara mulhak olan/dahil olan bazı kelimelerin "fâ'el fiillerinin zammeli olacağı konusunda el-Halîl'e muvafakat ederek onun görüşünü desteklemiştir."²⁶

3.4. Ebû Bişr Amr b. Osmân Sîbeveyhi (ö. 180/796)

Sîbeveyhi, el-Arrânî'nin el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye adlı eserinde en çok bahsettiği âlimlerin başında gelir. Ebû Bişr Amr b. Osmân b.

---

²³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/391.

²⁴ İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 3:3/244; Şemseddîn b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 3. bs (Müessesetu'r-Risâle, 1985), 14:7/429; Kehhâle, *Mu'cemi'l-Mü'ellifin*, 4/112.

²⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/169,387.

²⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/169.

Kanber el-Hârisî Sîbeveyhî,²⁷ Halil b. Ahmedin öğrencisidir. Arap nahvinin “el-Kitab” adlı eseriyle sistematik hale getirmiştir. Arap gramerciliğinde Basra ekolünün mensubudur. el- Arrânî, Sîbeveyhi ile aynı ekole mensup olduğu için ona sık sık atıfta bulunmuştur. el-Arrânî, bu eserinde altmış dört yerde Sîbeveyhi’ye atıfta bulunmuş ve birçok yerde onun görüşlerini zikrederek genel itibariyle yorumsuz bırakmıştır. Ancak az da olsa bazı konularda Sîbeveyh’in görüşlerine itiraz etmiştir. Bu itirazlardan ikisine örnek verelim:

el-Arrânî ismi mensûb (aidiyet ismi) konusunu açıklarken "عَدُوَّةٌ" kelimesinin ismi mensûbunun nasıl oluşturulacağı hususunda âlimler arasında ihtilaf bulunduğunu söyler. el-Müberred²⁸ ve birtakım nahivcilerin ikinci “vâv” harfinin iki “ye” harfiyle birlikte kullanılmasının dile ağır gelmeyeceğini belirtir. Onun müzekkeri gibi, عَدُوِّيٌّ şeklinde düzeltildiğini söyler. Sîbeveyhi²⁹ ve el-Ahfeş’in³⁰ ise müzekkerinden ayırt edilmesi için "عَدَوِيٌّ" şeklinde olacağını söylerler. el-Arrânî, daha sonra diğer bazı âlimlerin her iki şekline de icazet verdiğini belirtir ve bu sonuncu görüşü teyit eder. el-Arrânî, bu konuda sadece fonetik değil, semantik açıdan da değerlendirme yaparak, her iki formun Arapça’da anlam karışıklığına yol açmadan kullanılabileceğini belirtir. Ayrıca bazı şiiirlerde bu iki formun da yer aldığını belirtmesi, görüşünü semâî (duyusal kullanım) temelli gerekçelendirdiğini gösterir.³¹

el-Arrânî, tasgir konusunu işlerken Sîbeveyhi’nin "يَضَعُ" ve "يَسَعُ" gibi isimlerin tasgîr vezninde, "يُضَيِّعُ" ve "يُسَيِّعُ" şeklinde olduğunu söyler.

---

²⁷ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Sîbeveyhî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. bs (TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

²⁸ Ebu’l-Bekâ’ İbn Yaiş, *Şerhu’l-Mufasssal*, with Emîl Bedî’ thk. Ya’kûb (Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422), 3/446.

²⁹ Ebû Bişr Amr b. Osmân Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3. bs (Mektebetül-Hanaci, 1988), 3/496.

³⁰ Ebû Alî Hasen b. Ahmed el-Fârisî, *el-Mesâ’ilü’l-‘Aşudîyyât* (Alemü’l-kutub, 1986), 1/22.

³¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetü fî Şerhi’s-Şâfiye*, 1/444-445.

Hazf olunan harfin geri getirilemeyeceği görüşünü savunur. Sonra Ebû Osmân Bekr b. Muhammed el-Mâzinî³² (ö. 249/863) ile Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in³³ (ö. 286/900) bu kelimelerin tasgir vezinlerinin "يُؤْبَضِعُ" ve "يُؤْبَسِعُ" olduğunu söylediklerini kaydetmiştir.

Sonuç itibariyle Sibeveyhi'nin görüşünün daha doğru olduğunu bildirmiştir. el-Arrânî burada, fiillerin tasgîrinde, yapısal bozulmalara yol açan harf ilavelerinin Arap dilinde yadırgandığını, dolayısıyla hazfedilen harfin tekrar getirilmesinin doğru olmadığını savunur. Bu, lafız azlığı ve lugavî sadelik ilkesiyle örtüşen klasik Basra ekolü anlayışıyla tutarlıdır.³⁴

3.5. Yûnus b. Habîb (ö. 182/798)

el-Arrânî, Ebû Abdurrahmân Yûnus b. Habîb ed-Dabbî el-Basrî en-Nahvî'ye 7 yerde³⁵ atıf yapmış ve bunların sadece birinde ona muhalefet ederek kendi görüşünü savunmuştur. Diğer yerlerde ise kendisinin de mensubu olduğu Basra dil ekolünün temsilcisi olarak Yûnus b. Habîb'den nakiller yapmıştır. el-Arrânî'nin ona muhalefet ettiği konu ise ism-i mensupla (aidiyet ismi/zamiri) alakalıdır. O, "المُتَّى" ve "المُعَلَّى" kelimelerinin ismi mensupları konusunda Yunus b. Habîb'den naklen: "Yûnus bu kelimelerde, sonda gelen "elif" in "vâv"a dönüştüğünü söyler", ancak müellif el-Arrânî bunu kabul etmeyerek, sondaki harfin hazfedildiğini ve bu sözlerin ism-i mensuplarının "مُتْنَوِي" ve "مُعْلَوِي" şeklinde olduğunu ileri sürmüştür. Bunların hepsinde "elif'in hükmü hazftır." el-Arrânî burada elif harfinin "vâv'a" dönüşmediğini, aksine Sarf/morfolojik kuralları gereği hazfedildiğini ve yerine mensub

---

Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî ve Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Hasâis*, (el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.), 3/71; es-Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-naḥv ve cedelih*, 1:1/166.³²

³³ İbn Yais, *Şerhu'l-Mufassal*, 5/426.

³⁴ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/381.

³⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/378.

(nisbet) eki olan (ﺉ) getirildiğini savunur. Bu yaklaşım Arapça dilbilgisinin sarf ve fonetik kurallarına dayanır ve dilbilimsel olarak daha sistematik bir³⁶

3.6. Ebû'l-Hasen Alîb. Hamza el-Kisâî (ö.189/805)

el- Arrânî'nin bu eserinde bahsettiği âlimlerden biri de Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdullâh el-Kisâî'dir.³⁷ el- Arrânî'nin müntesibi olduğu Basra dil ekolünün aksine, kıyas yoluyla ve dildeki farklı yaklaşımlarıyla Kûfe nahiv mektebinin kurucusu olarak bilinen el-Kisâî'ye karşı tavrı, çoğu kez itiraz şeklinde olmuştur.

el-Arrânî, el-Kalbu'l-Mekânî (harflerin yer değişimi) konusunda, Şâfiye adlı eserini şerh eden diğer şârihler, sonu iki hemzeli olan bir kelimenin hemzelerinin birinin kalb edilmesi yolu ile gayr-i munsarîf olabileceğini ileri sürmüşler. el-Kisâî de bu görüşü savunmuş ve diğer alimler de bunu onaylamışlardır.³⁸ Ancak el-Arrânî, bu kalb işleminin bir kaç yönden doğru olmadığını belirterek bu konuda el-Ferrâ'nın bu tür kelimelerin gayr-i munsarîf olamayacağına dair görüşünün³⁹ daha doğru olduğunu belirtir.⁴⁰ Müellif gayr-i munsarîf olamamasının nedenini kalb/değişiklik işleminin sadece fonetik düzlemde gerçekleştiğini, morfolojik yapıyı etkilemediğini savunur. Bu, hem fonetik ve morfoloji ayırımına hem de Arapça'nın sistematik yapısına dayanan bilimsel bir gerçekliktir. el-Ferrâ'nın ortaya koyduğu bu analiz, hem dilbilimsel hem de gramer açısından daha sağlam bir temele dayandığı için yazar tarafından tercih edilmiştir.

³⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/451.

³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 1. bs (Dâru Garbi'l-İslâmî, 1993), 13/167-203; Cemâlu'd-Dîn el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2. bs (Dâru'l-Fikri'l-Arabî/Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfeti, 1986), 2/256-274; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, 2/457-458.

³⁸ Radiyyüddîn Muhammed Esterabadî, *Şerhu's-Şâfiye*, with el-Hasan vd. thk. Muhammed Nûr (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395), 1/25.

³⁹ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilil-Hilâf*, with Ramazan Ebdü't-tevvâb (Mektebetü'l-Hancî, 2002), 2/256.

⁴⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/187.

el-Arrânî, fiil yapılarının anlamları konusunda açıklarken, el-Kisâî'nin "muğâlebe" (mücadele ve üstün gelme) anlamına gelen ve müşâreket (ortaklık, işteşlik) ifade eden fiillerin ikinci ve üçüncü harfleri halk/boğaz harfleri ise, onların fethalı olmasının gerektiği fikrini⁴¹ zayıf görür. Birçok sikâ (güvenilen) insanın rivâyetinde⁴² bu kelimelerin zammeli olduğunu belirtir. el-Arrânî, el-Kisâî'nin sadece fonetik kolaylığa (halk/boğaz harfleri dolayısıyla fetha tercihinin) dayanan görüşünü kıyas açısından zayıf bir görüş olarak değerlendirir. Bunun yerine, güvenilir râvîlerden gelen zammeli kullanımların, sema (rivayet) önceliği, lugavî çeşitlilik ve anlam yapısıyla uyum gibi güçlü dilbilimsel gerekçelere dayandığını savunur. Bu nedenle tercih ettiği görüş, hem klasik Arap gramer geleneğine hem de modern dilbilimsel yaklaşım ilkelerine uygun düşmektedir.⁴³

el-Arrânî, "Zu'z-Ziyâde" konusunda işlerken "مَلَكٌ" kelimesinin kökü ile ilgili meselede, Ebû Übeyde'nin görüşünü el-Kisâî'nin görüşüne tercih ederek şöyle der: "el-Kisâî ve bir grup nahiv âlimi⁴⁴ bu kelimedeki "mim" harfinin zait olduğunu ve onun "أَلَاؤُكَّة" kelimesinden türediğini söylemişlerdir. Bu görüşe karşılık İbni Keysan ve bazı nahiv âlimleri⁴⁵ bu kelimedeki zaidenin "hemze" olduğunu ve sözün aslının kuvvet manasına gelen "الْمَلَكَةُ" olduğu için oradaki "mim" harfinin kelimenin aslî harfi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Ebû Übeyde "hemze"nin asıl ve "mim" harfinin zait olduğunu ve bu kelimenin "أَرْسَلٌ" manasına gelen

---

⁴¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik ed-Dımaşkî, *Zübdet'l-Ekvâli fî Şerhu Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*, with thk. Adil Abdulmunim Ebûl-Abbas (Mektebetu İbn Sina, 2017), 1/38.

⁴² Ebû Zeyd Saîd İbn Sâbit el-Ensârî, *Kitâbü'n-Nevâdir fi'l-luğa* (Daru's-Şuruk, 1981), 1/557; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-'Arabîyye*, 1. bs (Daru İmar, 2003), 1/370.

⁴³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/254.

⁴⁴ Esterabadî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/335.

⁴⁵ el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/26.

"لَأَنَّ" filinden türediğini iddia etmiştir, bana göre de en doğru görüş Ebû Ubeyde'ninkidir.⁴⁶ el-Arrânî bu gibi değerlendirmelerde semantik duyarlılığı esas alarak morfolojik değerlendirmeler yapmıştır. Müellifimiz, kelime yapılarını yalnızca harf dizilişi açısından değil, anlam bağlantılarına göre de analiz etmiştir. Bu yaklaşımıyla gramerin mekanik yapısını değil, işlevsel ve anlamsal derinliğini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Onun, "ملك" kelimesinde "mim" harfinin asıl veya zait olması konusundaki tercihi, yalnızca morfolojik değil, kelimenin anlam kökenine dayalı bir etimolojik çözümleme içerdiğini göstermektedir.

el-Arrânî, bu gibi karşıt görüşleriyle birlikte, bazen de el-Kisâî'nin görüşlerini sadece nakletmek ve fikir yürütmemekle yetinmiştir.⁴⁷

3.7. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822)

el-Arrânînin el-Kâfiye fi Şerhi's-Şâfiye adlı eserinde kendisinden bahsettiği âlimlerden biri de Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır. El-Arrânî el-Ferrâ'nın görüşlerini zikrederken zaman zaman muvafakat etmiş zaman zaman da muhalefet etmiştir. Bazı yerlerde ise sadece nakille yetinmiştir.⁴⁸

Yazar, el-Kalbu'l-Mekânî (harflerin yer değişimi) konusunu açıklarken "أَشْيَاءٌ" kelimesinin cemisinin kalıbı meselesinde Sîbeveyhi, el-Ahfeş, el-Mâzinî ve birçok nahiv âliminin görüşünden nakillerde bulunur.⁴⁹ "أَشْيَاءٌ" kelimesinin aslının "حَمْرَاءٌ" kelimesi gibi "أَشْيَاءٌ" şeklinde

---

⁴⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/677-678.

⁴⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/261, 574-575; 2/610,615.

⁴⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/327,334,406,480.

⁴⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *ed-Dürrü'l-muşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* (Darul-kalem, 1986), 4/436.

olduğunu, el-Kisâî'ye göre "أَفْعَالٌ" ve "أَفْعَاءٌ" kalıbında geldiğini ve el-Ferrâ, ez-Zeccâc ve birçok nahiv âlimlerine göre ise⁵⁰ "أَفْعَاءٌ" şeklinde olup, aslının "أَشْيَاءٌ" şeklinde ve "أَفْعَالٌ" kalıbında olduğunu bildirmişlerdir. Bu görüşlerden sonuncu görüşün doğru olduğunu söylemiştir. el-Arrânî, "أَشْيَاءٌ" kelimesinin aslı hakkında el-Ferrâ ve ez-Zeccâc gibi âlimlerle aynı görüşü benimserken, bu tercihini bir takım dilbilimsel gerekçelere dayandırır. Birincisi, morfolojik kıyasa uygun düşmesidir (أَفْعَالٌ vezniyle tutarlı olmasıdır). İkincisi, kalbu'l-mekânî ve i'lâl işlemlerinin sesbilimsel gerekçelerle açıklanabilir olması gerekir. Üçüncüsü, köken (etimoloji) ile uyumlu ve mantıklı bir dönüşüm sürecine sahip olması gerekir. Dördüncüsü, anlam-yapı dengesine dayalı semantik gerekçelere dayanması gerekir. Dolayısıyla el-Arrânî'nin görüşü, klasik Arapça morfoloji ve fonoloji kuralları çerçevesinde tutarlı ve gerekçelendirilmiş bir tercihtir.⁵¹

el-Arrânî, master konusunu açıklarken, bazı âlimlerin⁵² "التَّرْدُدُ" - tekrar cevap vermek, "التَّجْوَالُ" - çok dolaşmak, "الْحَيْثِيَّةُ" - çok teşvik etmek, "الرَّمْيَا" - çok atmak, "الْخُلَيْفَى" - emirlik ve hilafet işleriyle çok ilgilenen gibi, kelimeler çoğaltma manasına geldiği, mücerred sülasi fiillerin mübalağa siğasında olduğu görüşündedir. el-Ferrâ'nın da bu kelimelerin "التَّرْدِيدُ" ve "التَّحْيِيَّةُ" gibi sülasi fiillerden olduğu fikrini savunduğunu nakletmiştir. Nihayetinde el-Ferrâ'nın görüşünün daha doğru olduğunu belirtmiştir. el-Arrânî, bu kelimelerin anlam açısından mübalağa ifade etseler de, morfolojik yapı olarak sade (mücerred) fiillerin normal masterları oldukları görüşünü benimser. Bu tercihi, kök ve yapı (sarf) analizine uygunluk, vezin-anlam ayrımını gözetme, kıyasa

---

⁵⁰ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn İbn Yaiş, *Şerhu't-Taşrîfi'l-mülûkî* (Mektebetul-arabiyye, t.y.), 1/462.

⁵¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/188.

⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3:4/84.

dayalı tutarlılık, kullanımdan gelen çokluk anlamını taşıması, yapıdan ayrı değerlendirme, benzer masterlarla yapılan analogik karşılaştırmalar gibi linguistik gerekçelere dayandırır. el-Ferrâ'nın görüşü hem kurallı hem de dilin yapısal doğasına uygun olduğu için, el-Arrânî tarafından daha doğru bulunmuştur.⁵³

el- Arrânî, fiilin yapılarından bahsederken önce "اِسْتَخْرَجَ" fiili hakkında, el-Ferrâ'nın bu tür fiillerin hareke ve sükunlarının uygun geldiği ve masdarlarının da aynı kalıpta olduğu için "اِحْرَاجَ" fiilinin mulhaklarından olduğu görüşünü nakleder. Ardından diğer âlimlerin bunların hareke ve sükunlarının aynı olduğu için kalıplarının bir olduğunu, ancak zait harfleri muhtelif olduğu için mulhak olmadığını ileri sürdüklerini belirtir.⁵⁴ Sonunda ise daha doğru görüşün bu olduğunu bildirir.⁵⁵

el-Arrânî "idğam" konusunu açıklarken, el- Ferrâ'nın "fe" harfinin mahreci konusunda "mim" harfi gibi iki dudağın arasından çıktığına dair görüşünü naklettikten sonra, ona bu konuda katılmayarak, bu harfin alt dudağın içerisinden ve yan dişlerin yukarisından çıktığını ileri sürmüştür.⁵⁶

3.8. Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824)

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, el-Arrânî'nin *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye* adlı eserinde bahsettiği âlimlerden biridir. el-Arrânî, bu âlimi sadece bir defa, "Zu'z-Ziyâde" konusunda

---

⁵³ el-Hemedânî İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*, 1. bs (Dâru'l-Fikr, 1979), 2/628.

⁵⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî en-Nîsâbü'rî Nukrekâr, *Şerhu's-Şâfiye*, with thk. Molla Tahir el-Behreki (Dâru'd-Diyâ, 2024), 1/525.

⁵⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/245.

⁵⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 2/901.

"ملك" kelimesinin aslı üzerinde dururken zikretmiştir. Ebû Übeyde'nin bu konudaki görüşünü el-Kisâî'nin görüşüne tercih etmiştir.⁵⁷

3.9. el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)

el-Arrânî'nin el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye adlı eserinde bahsettiği âlimlerden bir diğeri de Ebû'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mücâşîf el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat'tır.⁵⁸ el-Arrânî, nahivde Basra ekolünü takip etmesi ve el-Ahfeş'in de bu ekolün en tanınmış âlimlerinden biri olması sebebiyle Sîbeveyhi'den sonra en çok; otuz dokuz yerde ona atıfta bulunmuştur. Bazı yerlerde el-Ahfeş'in görüşlerini sadece zikretmiş ve karşıt bir fikir beyan etmemiştir.⁵⁹ Bazı yerlerde ise ya görüşünü desteklemiş veya ona muhalefet ederek karşıt görüş beyan etmiştir. el-Arrânî'nin el-Ahfeş'e muhalefet ettiği konulardan bazılarına şu örnekler verilebilir:

el-Arrânî, ismi mensûb (ilgi ismi) konusunda "تَغَلَّبَ" ve "يُتْرَبُ" gibi rübai mücerredlerin sonndan bir önceki harflerinin fethalı olabileceği konusunda el-Ahfeş'e muhalefet etmiştir. Sîbeveyhi ve birçok mütekaddimûn⁶⁰ ve müteahhirûn⁶¹ âlimimn ise, fethanın câiz olmadığı görüşünde olduklarını ileri sürerek, doğru görüşün de bu olduğunu belirtmiştir. Müellifimiz, bu tercihini şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Arapça morfoloji (Kıyasî Sarf/sarf kıyası) kurallarına uygunluk, dil içi sistematik yapı ve vezin korunumu, kullanımda (semâ'de - في السماع) yaygın ve sabit olan şeklin esreli oluşu, telaffuz ve ahenk yönünden esreli şeklin fonolojik olarak tercih edilmesidir. Bu

---

⁵⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/677-678.

⁵⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 3/1374-1376.

⁵⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/173,189,201; 2/825,896.

⁶⁰ Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Lüma' fî'l-'Arabiyye* (Daru Mecdlev, 1988), 135.

⁶¹ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 1. bs, with thk. Ali Muhammed Muavvid vd. (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/310.

nedenle yazarın yaklaşımı, klasik Arap gramerinin hem kurallı hem de örneklere dayalı sistemine dayanır ve dilsel açıdan tutarlıdır.⁶²

el-Arrânî, "عَنْ" harfinden sonra gelen ve sakin harfle başlayan kelimedenden dolayı "عَنْ" harfinin harekesinin kesre olarak değiştiğini ve doğrusunun da bu olduğunu söylemiştir. Sonra ise el-Ahfeş'in bazı Araplardan rivayet ettiği sükunlu "lam" harfinden önce gelen "عَنْ" harfinin zammeli olacağı görüşünü nakleder. *Şâfiye* eserinin müellifi İbnü'l-Hâcib'in bu görüşü zayıf gördüğünü ve kendisinin de bu görüşü zayıf gördüğünü bildirerek aslında burada hareke farkının olmadığını ve esas olan iki sükunlu harften birinin harekelenmesi olduğunu belirtmiştir. el-Arrânî, "عَنْ" edatından sonra sâkin harfle başlayan bir kelime geldiğinde, nun harfinin kesre ile harekelenmesinin doğru olduğunu belirtir. Bu görüşünü şu linguistik gerekçelere dayandırır: İki sâkin harfin birleşmesini engelleme kuralı (iltikâ'u's-sâkineyn), telaffuz kolaylığı ve fonetik uyum açısından kesrenin uygunluğu, kıraatler ve dil kullanımında kesrenin yerleşik oluşu, harekenin i'râbî değil, lafzî/fonetik işlev taşıması, zamme rivayetinin nadirliği ve kıyasa aykırılığı. Bu çerçevede el-Arrânî'nin yaklaşımı, hem klasik Arap gramer ilkelerine hem de çağdaş dilbilimsel mantığa uygun düşmektedir.⁶³

3.10. el-Asma'î (ö. 216/831)

el-Arrânî'nin *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye* adlı eserinde bahsettiği âlimlerden biri de Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asma'î el-Bâhilî'dir.⁶⁴ Yazar, eserinde el-Asma'î'den sadece üç yerde bahis konusu etmiştir. Bunların ikisinde onun görüşünü farklı ve karşıt hiç bir görüş

---

⁶² el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/434.

⁶³ İbn Mâlik et-Tâî, *Serhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 1. bs., thk. Ali Muhammed Muavvid vd. (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/579.

⁶⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist* (Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1/82-83; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, 3/170-177; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/197-205.

belirtmeden zikreder.⁶⁵ Bir konuda ise ona itiraz ederek bu meselede kendi kanaatini açıkça ortaya koyar. Yazar, "الحَجَل" - meşhur bir kuş ismidir- kelimesinin cemişi üzerinde durur, el-Asmaî'nin, "الجَجَلِي" kelimesinin cemi' değil, "الحَجَل" kelimesinin başka lehçelerde kullanılan sinonimi olduğuna dair görüşünü⁶⁶ nakleder ve bu görüşün yanlış olduğunu belirtir. Buna delil olarak da aşağıdaki beyitte cemi' olarak geçtiğini söylemiştir:

إِزْحَمُ أُصَيْبِيَّ الدَّيْنَ كَأَنَّهُمْ   حَجَلِي تَدْرَجُ فِي الشَّرِيَّةِ وَقَعُ

"Hâlihazırda boş toprakta yürüyen küçük keklikler gibi olan çocuklarıma rahmet et!"⁶⁷

3.11. Ebû Ömer b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840)

el-Arrânî'nin eserinde bahsettiği âlimlerden biri de Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî'dir.⁶⁸ Yazar, el-Cermî'nin adını sekiz yerde zikretmiştir. Bir yerde el-Cermî'nin görüşünü desteklediğini belirterek atıfta bulunmuştur. Başka bir yerde ise ona muhalefet etmiştir. Ancak altı yerde hiçbir fikir belirtmeden sadece görüşünü nakletmiştir.⁶⁹

⁶⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 2/646, 704.

⁶⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn eş-Şerîf el-Hüseynî, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id* (Darü'd-diya, 2024), 3/443.

⁶⁷ Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ* (Daru Sezgin, 1994), 2/271. **Not:** Bu beyti Abdullah bin Zübeyrin yardımcılarından olan Abdullah bin el-Heccac es-Sa'lebi Emevi halifesi Abdulmelik bin Mervandan af dilemek için söylemiştir.

⁶⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 12/5-6; Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (İbrâhim es-Sâmerrâî, 1985), 1:1/143-145; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1:1/84; ÊbûBekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*, 2. bs, with Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Dâru'l-Maârif, t.y.), 74-75.

⁶⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/371,380,473; 2/900,948.

el-Arrânî'nin el-Cermî'ye muvafakat ettiği konu ism-i tasgirle ilgilidir. Müellif, harflerin başka harflere dönüşmesiyle ilgili olarak "قَائِمٌ" kelimesini örnek vermektedir. Ona göre bunun aslı "قَاوِمٌ"dir ve ismi fail olduğu için buradaki illet harfi olan "vav", "hemze"ye dönüşmüştür. İsm-i tasgirinin ise "قُوَيْمٌ" şeklinde geldiğini söyler. el-Cermî, bu kelimenin aslına döndürülüp "قَوَيْمٌ" şeklinde idğam yapılarak telaffuz edileceğini belirtir. el-Arrânî, nakilden sonunda en doğru görüşün bu olduğunu ve "قَائِمٌ" kelimesinin tasgîrinin "قُوَيْمٌ" değil, "قَوَيْمٌ" şeklinde olması gerektiğini savunur. el-Arrânî bu görüşü tercihinde tasgîr yapılırken kelimenin "asıla rüçû' kaidesine" göre aslı köküne dönülmesi gerektiği, hemzenin aslında vavdan dönüştüğü, kalıcı bir harf olmadığı, idğam kurallarıyla uyumlu telaffuzun mümkün ve doğal olması, kıyas ve genellemeye uygunluk açısından diğer örneklerle tutarlılık olması gibi bilimsel/linguistik gerekçelere dayanır. Bu gerekçeler, klasik Arap morfolojisinin temel ilkeleriyle birebir örtüştüğü için, el-Arrânî'nin tercihi dilsel açıdan hem kuralcı hem de tutarlı görülmektedir.⁷⁰

el-Arrânî, "ziyade" konusunu işler ve "lam" harfinin ziyade olmasından bahseder. el-Cermî⁷¹ ve bir grup nahiv âliminin⁷² "lam" harfini ziyade harflerden saymadıklarını belirtir. Ancak doğrusunun -az bir görüşe dayanmakla beraber- "lam" harfinin ziyade harflerden olduğunu belirtir. Bunlara "كَذَلِكَ", "تِلْكَ", "أَوْلَيْكَ" kelimelerindeki "lam" harflerini örnek vererek⁷³ el-Cermî'ye muhalefet eder. Bu tercihini etimolojik analizle harfin kök olmadığına gösterilmesi, klasik Arapça sözlüklerde ve nahiv kaynaklarında geçen örneklerin desteği, harfin anlamı etkileme işleviyle kelimeye sonradan katılmış olması, kıyasa uygun düşmeyen ama semâ' (dil kullanımı) ile sabit istisnaların varlığı

⁷⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/372.

⁷¹ İbn Yaiş, *Şerhu't-Taşrifî'l-mülûkî*, 1/210.

⁷² Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib ve thk. Mûsâ Binây el-Alîlî, *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*, yok (Dar ihyaut-turas el-İslâmi, 1402), 2/390-391.

⁷³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/237.

gibi bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır. Dolayısıyla el-Arrânî'nin yaklaşımı, hem klasik Arap gramer kurallarına hem de fonksiyonel dil yapısına uygun, dengeli ve bilimsel bir temele dayanmaktadır.⁷⁴

3.12. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö. 249/863)

el-Arrânî'nin *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* adlı eserinde bahsettiği âlimlerden bir diğeri de Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî'dir.⁷⁵ el-Arrânî, eserinde on iki yerde el-Mâzinî'den bahsetmiştir. Bunlardan bazılarında görüşlerine muhalefet etmiş ve "Türemiş isimler"e dair kendi bakış açısını ortaya koymuştur. Açıklamalarının bazılarında onu desteklemiş, bazı yerlerde de sadece görüşünü naklederek hiçbir fikir belirtmemiştir.⁷⁶

el-Arrânî,, "ism-i tasgir" konusunda âlimlerin fiil gibi kabul edilen ism-i failin, ism-i mefulün ve sıfat-ı müşebbehenin küçültülemeyeceğini yani ism-i tasgîrinin yapılamyacağını söylediklerini rivayet eder.⁷⁷ Bu konuda el-Mâzinî'ye karşı çıkarak, geçmiş zaman kipinde bu tür kelimelerin küçültülmesinin caiz olduğunu, şimdiki zaman ve müstakbel/gelecek zamanda ise caiz olmadığını iddia etmiştir.⁷⁸

el-Arrânî, "Kalbu'l-Mekânî" (harflerin yer değişimi) konusunu açıklarken "أَشْيَاءٌ" kelimesinin ceminin vezni konusunda Sîbeveyhi, el-

---

⁷⁴ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/708-709.

⁷⁵ Abdolvâhid b. Ali Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 1/77-80; es-Sîrâfi, ebû sa'îd el-Hasen b. Abdullah, *Aḥbâru'n-Naḥviyyîn el-Basriyyîn*, 1/85-95; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 2. bs (Dâru'l-Ma'rife, 1973), 1/87-93.

⁷⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/253; 2/611, 651.

⁷⁷ Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *el-İzâḥ fi şerhi'l-Mufaşşal* (Dar ihyaut-turas el-İslâmi, 1982), 2/6/77; Esterabadî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/189.

⁷⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/422.

Ahfeş, el-Mâzinî ve birçok nahiv âlimine göre⁷⁹ kelimenin aslının "حَمْرَاءُ" kelimesi gibi "أَشْيَاءُ" şeklinde olduğunu bildirerek onun görüşünü benimsemiştir.⁸⁰

3.13. Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255/869)

el- Arrânî'nin bu eserinde bahsettiği âlimlerden bir diğeri de Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî'dir.⁸¹ el-Arrânî, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye* adlı eserinde ona sadece bir yerde atıfta bulunmuştur. Onun görüşüne karşıt bir yaklaşım benimseyen el-Arrânî, kendi yorumunu da paylaşmıştır.

el-Arrânî "ismi mensup" (ilgi/aidiyet ismi) konusunu işlerken "بَعْلَبِكَ" ve "حَمْسَةَ عَشْرٍ" gibi "mürekkep mezci" isimlerin nasıl nispet edileceği hususunda es-Sicistânî'nin,⁸² bu isimlerden birinin hafz edilmesinin karışıklığa ve zorluğa sebep olacağı, bu nedenle mürekkep kelimelerin her iki kısmına "yani 'بعل' ve 'بك' kısımlarına"da nispet edilebileceğine dair görüşünü aktarmış. Ancak bu görüşün yanlış olduğunu, aksine her iki kelimeye nispet edildiğinde karışıklık yaratacağını ileri sürerek, bunların mürekkep şekilde nispet edilmesinin "yani, 'بعلبك' şeklindeki kelimeye nibet edilmesinin"daha doğru olduğunu bildirmiştir. Burada el-Arrânî, mürekkep mezci isimlerde nispetin parçalı olarak değil, bütün kelimeye tek bir "nisbet" ekiyle yapılmasının doğru olduğunu savunur. Bu görüşünü şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Anlam bütünlüğünü koruma

---

⁷⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmî'l-kitâbi'l-meknûn*, with Ahmed Muhammed thk. el-Harrât (Darul-kalem, 1406), 4/436.

⁸⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*, 1/189.

⁸¹ es-Sîrâfî, ebû sa'îd el-Hasen b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, 1/102; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 1/94-96; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 1/145-146; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 13:11/263-265; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/58-64.

⁸² İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassal*, 3/7.

ve karışıklığı önleme, mürekkep isimlerin tek varlık/kavram olması, klasik metinlerdeki sabit kullanım örnekleri (semâ'), morfolojik tutarlılık ve uygulama kolaylığı, modern dilbilim açısından referansın bölünmemesi ilkesidir. Bu yönüyle el-Arrânî, hem klasik Arapça kurallarına hem de çağdaş dil anlayışına uygun bir yaklaşım sergilemiş ve es-Sicistânî'nin görüşünü dilsel açıklık ilkesine aykırı bularak reddetmiştir.⁸³

3.14. Ebû'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900)

el-Arrânî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî'ye⁸⁴ eserinde 16 yerde atıfta bulunmuş ve bunlardan sadece 5'inde ona muhalefet ederek kendi şahsi yaklaşımını delillendirerek ifade etmiştir. Diğer atıflarda ise sadece görüşünü zikretmekle yetinmiştir.⁸⁵

el-Arrânî, "ism-i tasgir" konusunu işlerken "İbrâhîm ve İsmâil" gibi isimlerin terhim (bir şahsı sevmek için kelime sonlarının hazf edilmesi) edilmesi hususunda, Sibeveyhi'nin bu nevi isimlerde "elif" ve "hemze"nin hazf edilerek; örneğin: " بُرَيْمٌ " ve " سَمِيعٌ " şeklinde geleceğini belirttiğini aktarmıştır.⁸⁶ el-Müberred'in ise elif'in diğer iki harfle birlikte hazf edilerek "yani, ' بُرَيْهٌ ' ve ' سَمِيعٌ ' şeklinde", ayrıca " أُيْرُهُ "

---

⁸³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/473-474; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/374; Ebu'l-Abbas el-Müberred, *el-Mukdab* (Kâhire, 1994), 3/143; Ebu'l-Hasan el-Verrâk, , *İlelu'n-Nahv*, 1. bs (Mektebetu'r-Ruşd, 1999), 1/551.

⁸⁴ Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-'ulemâ'*, 2. bs (Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1984), 1/84-87; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn*, 1/97-107; Ebî Sa 'îd el-Hasen b. Abdullah es-Sîrâfî, *Aḥbâru'n-Naḥviyyîn el-Basriyyîn*, with Taha Muhammed ez-Zeynî (Şeriketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y.), 1/97-107; ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 1/109-20; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/59.

⁸⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/261,407,421..;2/610,710,782..

⁸⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/496.

ve "أَسْمِعُ" şeklinde de olabileceğini söylediğini nakleder. Birinci görüşü yani, Sîbeveyh'in "بُرَيْمٌ" ve "سُمَيْعِي" şeklinde" tasğirinin gelmesi görüşünü daha doğru bulduğunu bildirmiştir. el-Müberred'in "üç harfin birden hazfî" görüşünü reddeder. Bu tercihini şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Kelimenin kökünün ve yapısının korunması, morfolojik kıyas ve hazf ölçüsüne uygun olması, dil kullanımı (semâ') ile desteklenmiş olması, fonetik akıcılık ve ahenk, anlamın korunması ve iletişim netliğine dayanır. Bu yönüyle el-Arrânî'nin yaklaşımı, hem klasik Arap gramer kurallarına, hem de modern dil bilinciyle iletişim işlevine uygun, dengeli ve sistematik bir tercihtir.⁸⁷

3.15. Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923)

el- Arrânî, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı eserinde Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî'ye⁸⁸ altı defa atıfta bulunmuştur. Bunlardan sadece bir yerde onun görüşüne katılmamış, diğer atıflarda ise hiçbir fikir bildirmeden sadece görüşlerini zikretmiştir.⁸⁹

el-Arrânî, ismin yapılarının birbirine dönüştürülmesi/rücû ettirilmesi konusunda bahsederken "fâ'ul fiili ve "ayn"ul fiili kesreli olan "فَجَدٌ" şeklindeki isimlerin ikinci defa "الجَبْرُ" gibi kelimelere kıyas yapılacağını söyleyerek ez-Zeccâc'a muhalefet etmiştir.⁹⁰ el-Arrânî, "فَجَدٌ" gibi kelimelerin yapısal olarak "الجَبْرُ" gibi örneklerle kıyaslanması gerektiğini, onları tekil ve açıklamasız örnekler olarak değerlendirmemenin daha doğru olduğunu savunur. Bu görüşünü şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Morfolojik kıyasın kural oluşturmadaki merkezi rolü, vezinler arası ilişkileri açıklama ihtiyacı,

⁸⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/417.

⁸⁸ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 1/183-184; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 1/130,151; 5/134-143; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 1/49-50.

⁸⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/188,261,385.

⁹⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/206-207.

istisnâî yapıların sistem içine dahil edilmesi yaklaşımı, dil örneklerinden hareketle türetme ve açıklama ilkesi. Bu yaklaşımıyla el-Arrânî, hem klasik Arap sarfına hem de modern dilbilim anlayışına uygun şekilde, dilin sistematik ve açıklanabilir yönünü ön plana çıkarmıştır.⁹¹

3.16. İbnü's-Serrâc (ö. 316/929)

el- Arrânî, İbnü's-Serrâc künyesi ile meşhur olan Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî'ye⁹² *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı kitabında 6 yerde atıfta bulunmuştur. Bunlardan sadece bir yerde ona muhalefet etmiş, diğer atıflarda ise hiçbir fikir bildirmeden görüşlerini nakletmiştir.⁹³

el-Arrânî, "i'lâl" konusunu işlerken İbnü's-Serrâc'ın "*el-Mukni*" adlı eserinde {إِنَّ هَذَانِ لَسَاجِرَانِ} "Şüphesiz bu ikisi, birer sihirbazdırlar"(Tâha 20/63) ayetindeki "إِنَّ"nin "نَعَمْ" manasına geldiğini belirtmektedir. Bununla beraber Basralıların da bu görüşte olduğunu rivayet eder. Daha sonra, "{إِنَّ هَذَانِ لَسَاجِرَانِ}" ayetindeki "إِنَّ" kelimesinin "evet (نعم)" anlamında olduğunu söyleyen görüşü reddeder ve bunu nahvî ve lugavî açıdan doğru bulmaz. Bu tercihini şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: "إِنَّ" kelimesinin işlevi kendinden sonra gelen ismi nasb, diğer ismi de ref kılmasına rağmen burada "لام التأكيد" geldiğinden işlev görmemiştir. Bu nedenle sözlük anlamı ve dil içi işlevine aykırılık gösterir. Ayrıca grameri anlam yönüyle zorlama yönteminin tutarsızlığı, lehçe farklılıkları ve kıraat yollarının bu tür farklılıkları daha sağlıklı açıklaması, cümlenin bağlamının ve anlamının bozulma riski taşır. Bu yaklaşım, el-Arrânî'nin klasik Arap gramerine

⁹¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/206-207.

⁹² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 17/197-200; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/295; 3/145-150; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 4/339-340; Celâlüddîn es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2. bs (Dâru'l-Fikr, 1), 1/109-110.

⁹³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/224,257; 2/518,732.

olan bağıllığını, fakat aynı zamanda sağlam dilsel prensiplere dayalı eleştirel yaklaşımını da ortaya koyar.⁹⁴

3.17. İbn Düreyd (ö. 321/933)

el-Arrânî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'ye⁹⁵ *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı kitabında 2 yerde atıf yapmış, bunlardan birinde sadece görüşünü naklederek hiçbir fikir belirtmemiş,⁹⁶ diğesinde ise söz konusu meselede şahsi yaklaşımını delillendirerek ifade etmiştir.

el-Arrânî, "cem-i teksir" konusunda "fâ'ul fiil'i zammeli olan ve üçüncü harfi zait "elif" olan "شُجَاعٌ" gibi kelimelerin cemilerinden bahsederken, İbn Düreyd gibi bazı dilbilimcilerin, bu kelimenin "شُجَعَاءٌ" şeklinde çoğul yapılmasının "العظيم", "العليم", "الكريم" gibi "فَعِيلٌ" babına özgü sıfatlardan olması sebebiyle hata olduğunu söylediklerini zikreder.⁹⁷ Bu nedenle Fasih Arapçada böyle cemilerin bulunduğunu ve

---

⁹⁴ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/791.

⁹⁵ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/67; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 1/256-259; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 13/127-143; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/92-100; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, 4/323-329; Selahad'dîn Aybek Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 1. bs (Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabi, 2000), 2/339-343.

⁹⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/704.

⁹⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/531. Not: Eseri tahkik eden Medine İslâm Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarından Muhammed b. Mubarek el-Uteybi tahkikinin dipnotunda İbn Düreyd'in bu sözün "شُجَعَانٌ" şeklinde cem yapılmasını yanlış bulduğunu söylemiş ve buna delil olarak da *Cemheretü'l-luğa* ve *el-İştikâk* kitaplarından ilgili bölümü nakletmiştir. Müellif İbn Düreyd'in hiçbir eserinde bu sözün "شُجَعَاءٌ" şeklinde cemi yapılmasının hata olduğunu kaydettiğine rastlamadığını belirtmiştir. (el-Uteybi, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye*, (Medine İslâm Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora tezi, 1997/1417, 424) Eserin diğere muhakkiki Rıda Ramadan İbrahim Sa'deni ise eserde bu sözün "شُجَعَاءٌ" şeklinde yanlış olduğunu, doğrusunun ise "شُجَعَانٌ" olması gerektiğini belirtmiştir.

bu cemlerin semâî olduğunu ifade ederek meseleye dair kendi bakış açısını da ortaya koymuş ve bu konudaki yetkinliğini göstermiştir.⁹⁸

3.18. Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940)

el-Arrânî, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı kitabında Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'ye⁹⁹ iki yerde atıfta bulunmuştur. Bunlardan birincisi "ism-i tasgir",¹⁰⁰ ikincisi ise "cem-i teksir" konusudur.¹⁰¹ İsm-i tasgir konusunda hiç bir fikir beyan etmeden sadece onun görüşünü zikretmiştir. Cem-i teksir konusunda ise el-Enbârî'nin "الْفَاعِلُ" anlamındaki "الْكُرَيْمَةُ" ve "الظَّرِيفَةُ" gibi müennes kelimelere "ta-i merbuta"nın karışıklığı ortadan kaldırmak ve aralarındaki farkı göstermek için geldiği fikrinde olduğunu rivayet eder.¹⁰² el-Arrânî, bu görüşe muhalefet ederek cemde müzekker ile müennes arasında hiçbir fark olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla 'ta' harfinin ayırıcı bir işlev taşımadığını savunmuştur. Bu görüşünü şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Cem'-i teksîr yapı olarak cinsiyet ayrımı gözetmez, "ta-i merbûta"nın asıl işlevi dişillik/müennesliktir, ayırıcı işaretlik değildir, kırık çoğullarda yapısal kıyas (vezin) semantik ayırmadan önce gelir, el-Enbârî'nin açıklaması dilsel delilden çok yoruma dayalıdır. Bu yaklaşımıyla el-Arrânî, klasik gramer sistematığına sadık kalırken, dilsel yapıların gözlem ve kurala dayalı açıklanması gerektiği ilkesini de vurgular.¹⁰³

---

⁹⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/531.

⁹⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 6/73; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/201-208; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân*, 3/463; Şemseddîn b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 3/57.

¹⁰⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/397.

¹⁰¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/533.

¹⁰² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-mü'ennes* (Kâhire, 1981), 2/51.

¹⁰³ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/533.

3.19. Ebû Muhammed İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)

el-Arrânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca 'fer b. Dürüsteveyh b. el-Merzübân el-Fârisî el-Fesevî'ye¹⁰⁴ eserinde sadece bir yerde ve muhalefet ederek atıf yapmıştır. Yazar, "ibtida" konusunu açıklarken İbn Dürüsteveyh'in Arapça hariç Farsça, Rumca ve diğer dillerde sükunlu harfle başlamanın mümkün olduğu görüşünü nakleder.¹⁰⁵ el-Arrânî, buna katılmadığını belirterek ilgili hususta yalnızca aktarım yapmamış, aynı zamanda değerlendirmede bulunmuştur. Bir hareketin kendi kendine ne gizlenebileceğini ne de ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶

3.20. Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987)

Mahmud b. Muhammed el- Arrânî'nin *el-Kâfiyetu fi Şerhi's- Şâfiye* adlı eserinde ismi geçen âlimlerden bir diğeri de Ebû Alî Hasen b.

---

¹⁰⁴ Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1. bs (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 7/526; el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/113-114; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/44-45; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/103-104; Ebu'l-Fidâ' İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1. bs (Merkezu'l-Buhûsi'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 1997), 11/233; Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*, 1. bs (Dâru Sa'du'd-Dîn, 1987), 1/121-122.

¹⁰⁵ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'is*, 4. bs (Mektebetül-İlmiyye, 1952), 3/111-121; Abdullah b. Ca'fer İbn Dürüsteveyh, *Kitâbü'l-Küttâb* (Kâhire, 1975), 1/285. Not: Not: İbn Dürüsteveyhin *Taşîḥu'l-Faşîḥ* adlı eserinde bu görüşün aksini söylemiştir. Nitekim o, şöyle diyor: "Tüm kelimelerin aslında ilk harflerinin hareketi fethadır, çünkü söze/kelam'a sükunlu başlamak mümkün olmadığı için ve sonradan sözün devam ettirilmesi için kelimelerin ilk harfinin hareketli olması gerekir. Bu görüşün asıl sahibi Ebû Alî el-Fârisî'dir. Talebesi İbn Cinnî onun bu düşüncesine katılmamış ve ona reddiye vermek için [el-Ḥaşâ'is](#) kitabında özel bir bab açmıştır.

¹⁰⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/585.

Ahmed b. Abdulgaffâr el-Fârisî'dir.¹⁰⁷ el-Arrânî, Ebû Alî el-Fârisî'ye on yerde atıf yapmış¹⁰⁸ ancak herhangi bir görüş belirtmemiştir.

3.21. Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî (ö. 392/1002)

el-Arrânî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî'ye¹⁰⁹ *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* adlı kitabında dört yerde atıfta bulunmuştur. Birinci ve ikincisinde “el-Kalbu'l-Mekânî” (harflerin yer değiştirmesi),¹¹⁰ üçüncüsünde “iltikâi's-Sâkineyn”,¹¹¹ dördüncüsünde ise “temrin” konusunda bahis konusu yapmıştır.¹¹²

el-Arrânî, “el-Kalbu'l-Mekânî” ve “temrin” konularında İbn Cinnî'nin görüşünü nakletmiş ancak herhangi bir görüş belirtmemiştir. İkinci konuda ise “el-kalbu'l-mekânî” (harflerin yer değiştirmesi) konusunda kelimelerin nasıl bilineceğini açıklamıştır. İbn Cinnî¹¹³ ve el-A'lem'in,¹¹⁴ harflerin yer değiştirmesinin yaygın olmadığına dair kanaatlerinin altını çizmiş ve onların görüşünün aksine bunun yaygın olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵ “İltikâi's-sâkineyn” konusunda İbn Cinnî¹¹⁶ ve

---

¹⁰⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1:1/69; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 1/315-317; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 7/232-261; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/273-275; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 2/80-82.

¹⁰⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/518; 2/610,807,811..

¹⁰⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 12/81-115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/179,392; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/335-340; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 3/246-248.

¹¹⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/172,176.

¹¹¹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/576.

¹¹² el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/959.

¹¹³ İbn Cinnî, *el-Haşâ'îs*, 2/88.

¹¹⁴ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân eş-Şentemerî, *Kitâbü'n-nüket* (Mektebetül-fedale, 1999), 2:2/37.

¹¹⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/176.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*, 1/54-55; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îs*, 3/134.

bir grup nahiv âliminin {اشْتَرُوا الضَّالَّةَ} (Bakara 2/16) gibi âyetlerde zamme, kesra ve fethanın caiz olduğunu belirttiklerini rivayet etmiştir. Ancak bu ve benzeri durumlarda fethalı okumanın şâz olduğunu ileri sürerek söz konusu meselede şahsî yaklaşımını delillendirerek bu görüşe itiraz etmiştir.¹¹⁷

3.22. Ebû'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz (ö. 469/1077)

el- Arrânî, bu eserinde Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî'ye¹¹⁸ iki defa atıfta bulunmuştur. Bunların ikisi de idğam konusundadır. Birincisi kalkale harflerinin sayısı ile ilgilidir. Bu konuda kendisi kalkale harflerinin beş tane olduğunu bildirdikten sonra, İbn Bâbeşâz'ın, "kef" harfini de onlardan sayarak altı olduğuna dair görüşünü rivayet etmiştir.¹¹⁹ İkincisi ise aynı konuda harflerin sıfatlarından bahsederken İbn Bâbeşâz'ın "hemze" harfinin de "mahtut" (hafif) harflerden olduğu kanaatini taşıdığını rivayet etmesidir.¹²⁰ Dikkat edilirse bu iki yerde de el-Arrânî sadece İbn Bâbeşâz'ın görüşlerini aktarmakta ve hiçbir fikir belirtmemektedir.

3.23. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân el-A'lem eş-Şentemerî (ö. 476/1084)

el-Arrânî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. İsbâ el-A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî'ye¹²¹ *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye* adlı kitabında iki

---

¹¹⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/576.

¹¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 12/17-19; el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/95-97; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân*, 2/515-517; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'*, 1/231.

¹¹⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/915.

¹²⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/917.

¹²¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 20/60-61; İbin Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân*, 7/81-82; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/356.

yerde atıfta bulunmuştur. Bunların ikisi de “el-kalbü'l-mekani” (harflerin yer değiştirmesi) konusundadır. el-Arrânî atıflardan birincisinde onun görüşünü zikretmiş ve hiçbir fikir bildirmemiştir.¹²² İkincisinde ise “el-kalbü'l-mekani” (harflerin yer değiştirmesi) yapılan kelimelerin nasıl bilineceğini açıklarken, İbn Cinnî¹²³ ve el-A'lem'in¹²⁴ harflerin yer değiştirmesinin yaygın bir şey olmadığı kanaatini taşıdıklarına işaret etmiştir. Onların görüşünün aksine “el-kalbü'l-mekani”nin Arapça'da nadir değil, oldukça yaygın bir fonolojik/morfolojik olay olduğunu savunur ve İbn Cinnî ile el-A'lem'in sınırlayıcı görüşüne katılmadığını belirtir. Bu görüşünü şu bilimsel/linguistik gerekçelere dayandırır: Çok sayıda lugavî ve şiirsel kullanım örneği (sema), Arapçanın fonetik yapısının buna elverişli olması, yer değiştirmiş kelimeler arasında anlam yakınlığı ve kök ortaklığı, sözlükçülerin bu durumu fiilen belgeleyip tanınması, dilbilimsel açıklamada yaygınlık ve gözleme öncelik verilmesi. Bu yaklaşımıyla el-Arrânî, hem gözleme dayalı hem de fonetik-morfolojik tutarlılığa sahip bir dil anlayışı sergilemiş olur.¹²⁵

4. el-Arrânî'nin Arap dili gramerine metodolojik katkıları

4.1. Eleştirel şerh yaklaşımı (nakdu's-şerh)

el-Arrânî, klasik şerh geleneğindeki nakilci anlayışı aşarak, önceki dil âlimlerinin görüşlerine eleştirel ve mukayeseli bir perspektifle yaklaşmıştır. Bu tavır, şerh literatüründe alışılmış “görüş aktarımı” biçiminden farklı olarak yorumlayan, sorgulayan ve yeniden kuran bir yöntem olarak dikkat çeker. Örneğin Sîbeveyhi'ye ait bazı

---

¹²² el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/172.

¹²³ İbn Cinnî, *el-Haşâ'is*, 2/88.

¹²⁴ eş-Şentemerî, *Kitâbü'n-nüket*, 2/37.

¹²⁵ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/176.

tasgîr kalıplarına alternatif öneriler sunması,¹²⁶ onun metne sadık kalan değil; metne müdahil olan bir şârih olduğunu gösterir.

4.2. Semantik duyarlılıkla morfolojik yorum

el-Arrânî, kelime yapılarını yalnızca harf dizilişi açısından değil, anlam bağlamına göre de analiz etmiştir. Bu yaklaşımıyla gramerin teknik yapısını değil, işlevsel ve anlamsal derinliğini ön plana çıkarmıştır. Örneğin “ملك” kelimesinde “mim” harfinin asıl veya zait olması konusundaki tercihi, yalnızca morfolojik değil, kelimenin anlam kökenine dayalı bir etimolojik çözümleme içerir.

4.3. Dil verilerinin sınıflandırılmasında epistemolojik katmanlar

el-Arrânî, “semâ”, “kıyas” ve “ta’lîl” gibi yönlemsel araçları bir arada kullanmış; ancak bunları sadece zikretmekle yetinmeyip, hangi veriye ne zaman başvurulacağını da sorgulamıştır. Örneğin el-Kisâî ile yaşadığı görüş ayrılıklarında kıyasa değil, semâî örneklerin baskınlığını esas alması, onun veriye dayalı bir gramer anlayışını benimsediğini gösterir.¹²⁷

4.4. Ekol üstü tutumu: Basra-Kûfe dengesi

Basra ekolüne mensup olmasına rağmen, yalnızca bu ekole bağlı kalmayarak Kûfe ekolünün bazı yaklaşımlarını da makul bularak benimsemiştir. Bu yaklaşım, onun metodolojisinin dogmatik değil, içerik odaklı olduğunu gösterir. Örneğin el-Ferrâ’nın bazı master kalıplarına dair yorumlarını onaylaması,¹²⁸ Basra-Kûfe ekolleri arasında dengeyi sağlamak açısından önem arz etmektedir.

4.5. Eleştiriyi delille temellendirme

el-Arrânî, sadece “katılmıyorum” veya “uygun bulmuyorum” demekle kalmamış; şiir, ayet, örfi kullanım gibi dilin yaşayan delillerini

---

¹²⁶ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi’ş-Şâfiye*, 1/381.

¹²⁷ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi’ş-Şâfiye*, 1/187.

¹²⁸ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fî Şerhi’ş-Şâfiye*, 1/245.

de sunarak her karşı çıkışını gerekçelendirmiştir. Bu, onu sistematik bir dil filozofu konumuna getirdiği kanaatindeyim. Örneğin “الْحِجْلَى” kelimesinin çoğul olup olmadığına dair tartışmada, bir beyitteki kullanım üzerinden semâî delil getirerek el-Asmaî'nin görüşünü çürütmüştür.¹²⁹

4.6. Dilsel denge prensibi (vezn-mana-lafız uyumu)

el-Arrânî'nin değerlendirmelerinde dikkat çeken bir başka özellik, lafız estetiği ile anlamın dengelenmesi ilkesidir. Yani sadece “nasıl söylenir?” değil, “niçin öyle söylenmeli?” sorusuna da cevap verir. Örneğin “يُؤَسِّعُ” formunu reddetmesinin gerekçesi, fonetik zorluk ve gereksiz harf yüklemesidir. Böylece dilin sadeliğini savunur.¹³⁰

Sonuç itibarıyla el-Arrânî'nin metodolojisi sadece geçmişti aktaran değil, geçmişti yeniden tartan ve gerektiğinde yeniden inşa eden bir dilbilim anlayışıdır. Onun bu tutumu, klasik Arap gramerini eleştirel filoloji zeminine taşımış, şerh geleneğini yorumlayıcı bir düzleme çıkararak hem tarihî hem teorik katkı sunmuştur.

Sonuç

İslâm dünyasında Orta Çağ'daki kültürel ve ilmî gelişmelere Arap âlimlerle birlikte Arap olmayan birçok bilgin de katkı sağlamış, Azerbaycan topraklarında yetişen âlimler de bu sürece aktif şekilde katılmıştır. Bunlardan biri, Arap grameri alanında eserler veren Mahmud b. Muhammed el-Arrânî es-Sâkinânî'dir. Arran bölgesinde doğup Tebriz'de yetişen Arrânî'nin eserlerinin çoğu günümüze ulaşmasa da **el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye** adlı çalışması onun güçlü bir dilbilimci olduğunu göstermektedir. Bu eserde Arapça biçimbilgisine dair özgün

---

¹²⁹ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 2/646, 704.

¹³⁰ el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed, *el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye*, 1/381.

görüşler ortaya koymuş ve eser üzerine Arap dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Araştırmada, Arrânî'nin eserinde kendisinden önceki yirmi üç âlime atıfta bulunduğu; onların görüşlerine bazen katıldığı, bazen karşı çıktığı, bazen de sadece nakille yetindiği tespit edilmiştir. Kimi zaman mensubu olduğu Basra mektebine muhalefet etmiş, kimi zaman Kûfe ekolünü desteklemiş, kimi zaman da özgün görüşler ileri sürmüştür. Bu durum, onun önceki literatürü inceleyip eleştirel ve mukayeseli bir yöntem benimsediğini göstermektedir. Dolayısıyla eser, sadece açıklayıcı bir şerh değil, karşılaştırmalı ve eleştirel nitelikte şerh metoduna örnek teşkil edecek bir çalışmadır.

el-Arrânî'nin literatüre katkısı yalnızca dil yapısını açıklamakla sınırlı değildir. Arap dilinin tarihsel gelişimine katkı sunmaktadır. Ayrıca şerh geleneğinin yapısında eleştirel bakışa yeni bir boyut kazandırmış ve dilin evrimsel gelişiminde köprü olacak tarzda konuları ele almasıdır. Diğer yandan mektepler arası farklılıkların değerlendirilmesine de etki eden bir çalışmadır. Gramer kurallarının uygulanışını sorgulama yöntemi ile dilin değişim süreçlerine dikkat çekmiştir. Mektepler içerisinde önemli bir yeri olan Sîbeveyhi ile el-Müberred gibi dilcileri eleştirerek geleneksel görüşlerin mutlak olmadığını göstermiştir.

el-Arrânî şerh yönteminde dilsel terminolojiye katkı sağlamış gramerin bugünkü haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta sistematik hale gelmesinde ve sonraki dilbilimsel tartışmalara önemli katkısı olmuştur. Klasik dönemden modern döneme geçişteki yöntemsel farklılıkları ele alması bakımından da önemli bir eser olduğu açıktır. el-Arrânî'nin el-Kâfiyetü fi şerhi's-Şâfiye adlı eseri akademik bir çalışma olmakla beraber kültürel ve sosyal boyutlar da taşımaktadır.

Semantik duyarlılıkla morfolojik yorumlar getirmesi, epistemolojik açıdan dil verilerini sınıflandırması onun ne kadar bir yetkinliğe sahip olması bakımından önem arz etmektedir. Basra ve Kûfe mekteplerini dengeleyerek ekol üstü bir tavırla eleştirileri temellendirmesi de Alana hakimiyeti bakımından çok önemlidir. Ayrıca şerh ederken vezin-mânâ, lafız uyumuna dikkat etmesi ve zor anlaşılan

yerlere yerinde müdahale ederek tartışarak sonuçlandırması önemli katkılarındanadır.

Sonuç itibarıyla el-Arrânî'nin metodolojisi sadece geçmiş aktaran değil, geçmiş yeniden tartan ve gerektiğinde yeniden inşa eden bir dilbilim anlayışıdır. Onun bu tutumu, klasik Arap gramerini eleştirel filoloji zeminine taşımış, şerh geleneğini yorumlayıcı bir düzleme çıkararak hem tarihî hem teorik katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

Bilal Aybakan. "Tabakätü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi TDV*, c. 39. TDV Yayınları, 2010.

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik ed-Dimaşkî. *Zübdet'l-Ekvâli fî Şerhu Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*. C. 1, thk. Adil Abdulmunim Ebûl-Abbas. Mektebetu İbn Sina, 2017.

Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib ve thk. Mûsâ Binây el-Alîlî. *el-İzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*,. Yok. C. 2. Dar ihyaut-turas el-İslâmi, 1402.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî en-Nisâbü'rî Nukrekâr. *Şerhu's-Şâfiye*. C. 1, thk. Molla Tahir el-Behreki. Dâru'd-Diyâ, 2024.

Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî. *el-İnsâf fî mesâili'l-Hilâf*. Ramazan Ebdü't-tevvâb. 2 vols. Mektebetü'l-Hancî, 2002.

Ebû't-Tayyib el-Lugavî, Abdulvâhid b. Ali. *Merâtibü'n-naḥviyyîn*. C. 1. El-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.

el-Arrânî, Mahmûd b. Muhammed. *el-Kâfiyetu fî Şerhi's-Şâfiye*. 1. bs. With Rızâ Ramazan İbrahim es-Sa'denî. 2 vols. Dâru'l-Nuru'l-Mubin, 2022.

el-Enbârî. *Lüma'û'l-edille fî uşûli'n-naḥv*. C. 1, with Ahmed Abdulbasit. Dâru's-Selâm, 2018.

Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-. *el-Müzekker ve'l-mü'enneş*. C. 2. Kâhire, 1981.

Enbârî, Ebu'l-Berekât el-. *Nüzhetü'l-elibbâ'*. C. 1. İbrâhim es-Sâmerrâî, 1985.

es-Sîrâfî, ebû sa'îd el-Hasen b. Abdullah. *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. C. 1, with thk. Taha Muhammed ez-Zeynî. Şeriketu Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966.

Esterabadî, Radiyyüddîn Muhammed. *Şerhu's-Şâfiye*. C. 1, with el-Hasan vd. thk. Muhammed Nûr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed el-. *el-Mesâ'ilü'l-'Aḍudîyyât*. C. 1. Alemü'l-kutub, 1986.

Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*. 1. bs. C. 1. Dâru Sa'du'd-Dîn, 1987.

Azerbaycanlı Arap Dilbilimci Mahmud b. Muhammed el-Arrânî'nin el-Kâfiyeti fî Şerhi's-Şâfiye İsimli Kitabında Kendisinden Önceki Âlimler Karşısındaki Tutumu

Hacı Halife Katip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. II Dâru İhyâ-i't-Turâsî'l-Arabî, 1941.

Halebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-. *ed-Dürrü'l-muşûn fî 'ulûmî'l-kitâbi'l-meknûn*. IV Darul-kalem, 1986.

Hamevî, Yâkût el-. *Mu'cemu'l-Udebâ'*. 1. bs. XIII Dâru Garbi'l-İslâmî, 1993.

Hayruddîn, ez-Zirikli. *el-A'lâm*. 15. bs. VII Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 2002.

Hüseynî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn eş-Şerîf el-. *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. Darü'd-diya, 2024.

İbin Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. III with İhsan Abbas. Dâru Sâdir, 1974.

İbn Akîl, el-Hemedânî. *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. 1. bs. III Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, ve Muhammed Ali en-Neccâr. *el-Hasâis*. III El-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Haşâ'iş*. 4. bs. III Mektebetül-İlmiyye, 1952.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Lüma' fî'l-'Arabiyye*. Daru Mecdlev, 1988.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*. II Daru Sezgin, 1994.

İbn Dürüsteveyh, Abdullah b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Küttâb*. I Kâhire, 1975.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim b. Ahmed b. *Meşâhir-i Ulemâi'l-Emsâr*. I Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail. *el-Bidâye*. 1. bs. XI Merkezu'l-Buhûsî'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 1997.

İbn Mâlik et-Tâî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. 1. bs. II with thk. Ali Muhammed Muavvid vd. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Nedîm. *el-Fihrist*. I Dâru'l-Ma'rife, 1997.

İbn Sâbit el-Ensârî, Ebû Zeyd Saîd. *Kitâbü'n-Nevâdir fî'l-luğa*. I Daru's-Şuruk, 1981.

İbn Tağrıberdî, Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire*. 1. bs. III Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1997.

İbn Yaiş, Ebu'l-Bekâ'. *Şerhu'l-Mufasssal*. III thk. Ya'kûb. Emîl Bedî', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.

İbn Yaiş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn. *Şerhu't-Taşrîfi'l-mülûkî*. I Mektebetul-arabiyye, t.y.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Kâmil*. 1. bs. VII Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer. *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*. II Dar ihyaut-turas el-İslâmi, 1982.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemi'l-Mü'ellifn*. III Müessesetu'r-Risâle, 1993.

Kıftî, Cemâlu'd-Dîn el-. *İnbâhü'r-ruvât*. 2. bs. II Dâru'l-Fikri'l-Arabî/Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfeti, 1986.

Mammadov, İntikam. *XIII – XIV. Yüzyıllarda Yaşamış, Arap Dili Alanında Çalışmış Azerbaycanlı Âlimler ve Eserleri*. (İstanbul) 27, (2023): 346-47.

Müberred, Ebu'l-Abbas el-. *el-Mukdab*. III Kâhire, 1994.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. bs, XXXVII TDV Yayınları, 2009.

Safedî, Selahad'dîn Aybek. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 1. bs. IV Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabi, 2000.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Ahmed Muhammed thk. el-Harrât. Darul-kalem, 1406.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. 3. bs. III Mektebetül-Hanaci, 1988.

Sîrâfî, Ebî Sa 'îd el-Hasen b. Abdullah es-. *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. I Taha Muhammed ez-Zeynî. Şeriketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y.

Suyûtî, Celalu'd-Din Muhammed b. Abdurrahman Ömer b. Ahmed b. Muhammed es-. *el-İktirâh fî uşûli'n-naḥv ve cedelih*. I Hamdi Abdulfettah Mustafa Halil. Mektebetü'l-Edeb, 2013.

Suyûtî, Celâlüddîn es-. *Buğyetü'l-vu'ât*. 2. bs. I Dâru'l-Fikr, 1.

Azerbaycanlı Arap Dilbilimci Mahmud b. Muhammed el-Arrânî'nin el-Kâfiyetu fi Şerhi's-Şâfiye İsimli Kitabında Kendisinden Önceki Âlimler Karşısındaki Tutumu

Şentemerî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân eş-. *Kitâbü'n-nüket*. II Mektebetül-fedale, 1999.

Verrâk, Ebu'l-Hasan el-. , *İlelu'n-Nahv*. 1. bs. I Mektebetu'r-Ruşd, 1999.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım ez-. *Mecâlisü'l-'ulemâ'*. 2. bs. I Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1984.

Zehebî, Şemseddîn b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. 3. bs. XIV Müessesetu'r-Risâle, 1985.

Zehebî, Şemseddîn b. Ahmed b. Osman ez-. *Tezkiretu'l-Huffâz*. II Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Mufaşşal fi 'ilmi'l-'Arabîyye*. 1. bs. I Daru İmar, 2003.

Zübeydî, Ebû Bekir ez-. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. 2. bs. I Dâru'l-Ma'rife, 1973.

Zübeydî, ÊbûBekr Muhammed b. el-Hasen ez-. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*. 2. bs. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. Dâru'l-Maârif, t.y.